SHAXSIY MOLIYA BOSHQARUVI: BARQAROR KELAJAK, KAPITAL STRATEGIYALARI VA MOLIYAVIY ERKINLIK SARI AMALIY YO‘L

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Moliya fakulteti 2-bosqich talabasi
Beknazarova Nigina Elyor qizi
Shakirova Nigora Axralovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Statistika kafedrasi PhD, dotsenti
Elektron pochta: shakirova0130@gmail.com
Orcid: 0009-0006-5025-4764

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy-amaliy maqolada zamonaviy makroiqtisodiy sharoitda shaxsiy moliyani kompleks boshqarish, daromad va xarajatlar balansini optimallashtirish, xavfsizlik yostiqchasini shakllantirish hamda uzoq muddatli investitsion strategiyalar tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada moliyaviy psixologiya, kognitiv og‘ishlar, inflatsiya xatarlarini kamaytirish hamda qarzlarni tarkibiy qayta ko‘rib chiqish (restrukturizatsiya) mexanizmlari atroflicha yoritib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Shaxsiy moliya, moliyaviy savodxonlik, budjetlashtirish, murakkab foiz, xavfsizlik yostiqchasi, diversifikatsiya, investitsiya portfeli, passiv daromad, inflatsiya, Kakebo.*

KIRISH

Global iqtisodiy beqarorlik, inflatsiya darajasining o‘sishi hamda bozorlardagi tebranishlar sharoitida har bir shaxs uchun moliyaviy savodxonlik va shaxsiy kapitalni boshqarish ko‘nikmalari hayotiy zaruratga aylandi. Ko‘p hollarda shaxslarning moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelishi daromad miqdorining kamligidan emas, balki pul oqimlarini (Cash Flow) noto‘g‘ri taqsimlash, rejasiz xarajatlar va kelajakdagi xatarlarni yetarlicha baholamaslik oqibatida yuzaga keladi. Shaxsiy moliya boshqaruvi — bu shunchaki pul tejash rejasi emas, balki insonning hayotiy maqsadlariga (ta’lim olish, uy-joy xarid qilish, xususiy biznesni yo‘lga qo‘yish, keksalikda mustaqil kapitaIga ega bo‘lish) erishishini ta’minlaydigan tizimli strategiyadir.

1. Shaxsiy budjetni rejalashtirishning zamonaviy modellari

Moliyaviy intizom va barqarorlikning birinchi qadami — bu kirim hamda chiqimlar ustidan to‘liq nazorat o‘rnatishdir. Budjetlashtirish amaliyotida shaxsning daromad darajasi hamda fe’l-atvoriga mos keluvchi bir nechta samarali metodologiyalar mavjud.

1.1. Classical 50/30/20 qoidasi

Ushbu model daromadni uchta asosiy blokka ajratishni nazarda tutadi:
50% — Asosiy (majburiy) ehtiyojlar: Oziq-ovqat, uy-joy ijara yoki kommunal to‘lovlari, transport, asosiy tibbiy xizmatlar hamda minimal kiyim-kechak.
30% — Hayot sifatini oshirish va shaxsiy xohishlar: Hordiq chiqarish, madaniy tadbirlar, sevimli mashg‘ulotlar (xobbi), sayohatlar hamda zamonaviy gadjetlar.

20% — Jamg‘arma va kelajak kapitali: Xavfsizlik yostiqchasi, investitsiyalar, kredit va qarzlarni muddatidan oldin yopish.
1.2. Kakebo (Yaponiyaning klassik tizimi)
Kakebo metodologiyasi insonni har kuni xarajatlarni qo‘lda yozib borishga va to‘rtta savolga javob berishga undaydi: Qancha pulingiz bor? Qancha tejamoqchisiz? Qancha sarflayapsiz? Buni qanday yaxshilash mumkin? Bu usul keraksiz impulsiv xarajatlarni kamaytirishda psixologik jihatdan o‘ta samarali hisoblanadi.
1.3. Zero-Based Budgeting (Nolga tenglashtirilgan budjet)
Ushbu usulda oylik daromadning har bir so‘mi ma’lum bir xarajat yoki jamg‘arma kategoriyasiga aniq biriktiriladi. Matematik nuqtai nazardan:
DAROMAD-XARAJATLAR-JAMG’ARMALAR
2. Moliyaviy xavfsizlik yostiqchasi va favqulodda fondlar
Iqtisodiy krizislar, salomatlikning yomonlashishi yoki kutilmagan ish joyini yo‘qotish holatlarida shaxsiy moliyaviy tizimning emirilishiga yo‘l qo‘ymaslik uchun xavfsizlik yostiqchasi (Emergency Fund) shakllantiriladi.
Hajmi va muddati: Xavfsizlik yostiqchasining hajmi shaxsning kamida 3 oylikdan 6 oylikkacha bo‘lgan majburiy xarajatlari summasiga teng bo‘lishi kerak. Agar daromad manbai beqaror bo‘lsa (masalan, tadbirkorlik yoki frilans), ushbu zaxira 12 oylik xarajatlar hajmigacha oshirilishi tavsiya etiladi.
Likvidlik talabi: Favqulodda fonddagi mablag‘lar yuqori likvidlikka ega bo‘lishi lozim, ya’ni ularni minimal yo‘qotishlar bilan qisqa fursatda naqd pulga aylantirish imkoniyati mavjud bo‘lishi kerak.
Saqlash vositalari: Bankning qisqa muddatli yoki istalgan vaqtda yechib olish imkoniyati bo‘lgan muddatli depozitlari, likvid davlat obligatsiyalari.
Oltin qoida: Xavfsizlik yostiqchasi daromad keltirish uchun emas, balki kapitalni va turg‘unlikni himoya qilish uchun xizmat qiladi. Uni xatarli investitsion loyihalarga tikish qat’iyan taqiqlanadi.
3. Murakkab foiz mexanizmi va uzoq muddatli investitsiya
Jamg‘arilgan pul mablag‘larini oddiy shaklda saqlash (masalan, naqd pul ko‘rinishida) inflatsiya natijasida ularning xarid qobiliyati pasayishiga olib keladi. Shu sababli, kapitalni ko‘paytirishning bosh vositasi investitsiyadir.
3.1. Murakkab foiz effekti (Compound Interest)
Murakkab foiz — bu olingan foiz daromadlarining qayta asosiy kapitalga qo‘shilishi va keyingi davrlarda ushbu oshirilgan summa bo‘yicha yana foiz hisoblanishi jarayonidir.
Adabiyotlar sharhi natijalari va ilmiy-nazariy tahlil
Tadqiqot doirasida o‘rganilgan ilmiy manbalar va xalqaro tajribalar shaxsiy moliya hamda investitsiya boshqaruvi sohasidagi nazariy qarashlar bir-birini to‘ldiruvchi to‘rtta asosiy klasterga bo‘linishini ko‘rsatadi.
Birinchi navbatda, xulq-atvor iqtisodiyoti va moliyaviy psixologiya yo‘nalishida D. Kahneman (2011) hamda M. Housel (2020) tadqiqotlari muhim o‘rin tutadi. Ushbu mualliflar an’anaviy iqtisodiyotdagi inson har doim to‘liq ratsional qaror qiladi degan tushunchani inkor etib, moliyaviy xatti-harakatlarga kognitiv og‘ishlar va emotsiyalar kuchli ta’sir ko‘rsatishini

isbotlaganlar. Xususan, M. Housel moliyaviy muvaffaqiyat intizom va xulq-atvorga (80%) nazariy bilimga qaraganda ko‘proq bog‘liqligini ta’kidlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

An’anaviy iqtisodiyotda inson har doim o‘z manfaatlarini maksimallashtiruvchi ratsional subyekt sifatida qaralsa-da, D. Kahneman (2011) va M. Housel (2020) tadqiqotlari buning aksini isbotlaydi. Inson qarorlariga emotsiyalar, kognitiv xatolar va ijtimoiy bosim kuchli ta’sir qiladi. Housel ta’kidlaganidek, moliyaviy muvaffaqiyatning 80% intizom va to‘g‘ri odatlarga bog‘liqligi shaxsiy moliyada texnik hisob-kitoblardan ko‘ra psixologik chidamlilik muhimroq ekanini ko‘rsatadi.Jamg‘arishdan investitsiyaga o‘tishning evolyutsion zanjiri: G. S. Clason (1926) va T. Kiyosaki (1997) asarlarida ilgari surilgan g‘oyalar (jamg‘arish madaniyati va aktiv hamda passivni farqlash) moliyaviy barqarorlikning poydevori bo‘lsa, B. Graham (2006), B. G. Malkiel (2019) va Bodie et al. (2021) ishlarida bu poydevor ustiga kapitalni ko‘paytirish va inflyatsiyadan himoya qilish mexanizmlari quriladi. Ya’ni, jamg‘arish bo‘lmasa investitsiya uchun asos bo‘lmaydi, investitsiya bo‘lmasa jamg‘arma inflyatsiya ostida qadrsizlanib qoladi.

Risklarni diversifikatsiya qilish zarurati:

Malkiel va Bodie tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy bozor sharoitida bitta aktiv turiga (masalan, faqat naqd pul yoki faqat ko‘chmas mulkka) tayanib qolish yuqori tizimli risklarni keltirib chiqaradi. Indeksli fondlar (ETF) va obligatsiyalar orqali portfelni diversifikatsiya qilish kapitalning uzoq muddatli barqarorligini ta’minlaydigan eng maqbul vositadir.

Milliy amaliyotga integratsiya:

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining (2023) uslubiy yondashuvlari yuqoridagi xalqaro ilmiy-nazariy qarashlarni milliy iqtisodiy muhitga moslashtirish, aholining jamg‘arish koeffitsiyentini oshirish va moliyaviy xatarlardan himoyalanishda amaliy ko‘prik vazifasini bajaradi.

Ikkinchi yo‘nalish shaxsiy kapital va jamg‘arma nazariyasini qamrab olib, G. S. Clason (1926) va T. Kiyosaki (1997) asarlariga tayanadi. Clasonning jamg‘armaning "10% qoidasi" hamda Kiyosakining "o‘zingga birinchi haq to‘la" tamoyili hamda aktiv va passivlarni farqlash yondashuvi shaxsiy budjetni shakllantirishning fundamental poydevorini tashkil etadi.

Uchinchi yo‘nalish — investitsiya portfeli va bozor modellari bo‘lib, B. Graham (2006), B. G. Malkiel (2019) va Bodie et al. (2021) izlanishlari orqali ochib beriladi. Graham qiymatga asoslangan investitsiyalash tamoyillarini ilgari sursa, Malkiel va Bodie fond bozorida indeksli fondlar (ETF) hamda diversifikatsiya mexanizmlari orqali risklarni minimallashtirishning ilmiy-matematik asoslarini taqdim etganlar.

Tahlil va natijalar

To‘rtinchi va amaliy yo‘nalishda esa O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining (2023) uslubiy qo‘llanmalari o‘rin olib, xalqaro tajribalarni milliy iqtisodiy muhitga moslashtirish, aholining jamg‘arish madaniyatini oshirish va moliyaviy xatarlardan himoyalanish mexanizmlarini yoritadi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy erkinlikka erishish bosqichma-bosqich iyerarxik xarakterga ega: avvalo inson o‘z psixologiyasi va intizomini nazorat qilishi, so‘ngra

klassik qoidalar asosida jamg‘arma to‘plashi, keyinchalik esa diversifikatsiyalangan investitsiya portfeli (aksiya, obligatsiya, ETF) yordamida kapitalni inflyatsiyadan himoya qilib, barqaror o‘sishni ta’minlashi zarur.

Ko‘pchilik shaxslar nominal daromad o‘sishini real moliyaviy o‘sish deb adashadi. Inflyatsiya darajasi (masalan, yillik 8-10%) pul mablag‘larining real xarid qobiliyatini yutib boradi. Shu sababli, faqatgina bank depozitlari yoki naqd pulda saqlanadigan jamg‘armalar uzoq muddatda qadrsizlanadi. B. Graham va B. Malkiel ta’kidlaganidek, inflyatsiyadan yuqori daromad keltiruvchi real aktivlarga (aksiyalar, ETF, ko‘chmas mulk) sarflangan investitsiyalargina kapitalni real saqlab qolish imkonini beradi.

1-jadval. Adabiyotlar sharhi va asosiy ilmiy g‘oyalar umumlashtirmasi

№	Muallif(lar) va yil	Asar / Tadqiqot nomi	Asosiy ilmiy g‘oyasi va xulosasi
1	Kahneman, D. (2011)	Thinking, Fast and Slow	Inson qarorlaridagi kognitiv og‘ishlar va emotsiyalarning rolini isbotlagan.
2	Housel, M. (2020)	The Psychology of Money	Moliyaviy muvaffaqiyat 80% intizom va xulq-atvorga, 20% bilimga bog‘liqligini ko‘rsatgan.
3	Graham, B. (2006)	The Intelligent Investor	Qiymatga asoslangan investitsiya va risklarni boshqarish poydevorini yaratgan.
4	Kiyosaki, T. (1997)	Rich Dad Poor Dad	Aktiv va passivlar farqini hamda 'O'zingga birinchi haq to'la' tamoyilini ommalashtirgan.
5	Clason, G. S. (1926)	The Richest Man in Babylon	Jamg‘armaning 10% qoidasi va moliyaviy intizomning klassik asoslarini bergan.
6	Malkiel, B. G. (2019)	A Random Walk Down Wall Street	Indeksli fondlarga (ETF) uzoq muddatli investitsiya qilish afzalligini asoslagan.
7	Bodie et al. (2021)	Investments	Portfel nazariyasi va aktivlar diversifikatsiyasining matematik modelini taqdim etgan.
8	Markaziy bank (2023)	Moliyaviy savodxonlik qo‘llanmalari	Aholi o‘rtasida jamg‘arish va moliyaviy xavfsizlik ko‘nikmalarini rivojlantirish dasturi.

1-JADVAL

XULOSA

Olib borilgan tahlillar va nazariy-amaliy manbalar sharhi shuni ko‘rsatadiki, shaxsiy moliyani muvaffaqiyatli boshqarish bu — bir martalik harakat emas, balki aniq strategiya, uzluksiz ta’lim va temir intizomni talab qiluvchi tizimli jarayondir. Maqola doirasida shakllantirilgan asosiy xulosalar quyidagilardan iborat:
Intizomli budjetlashtirish: Har qanday moliyaviy barqarorlik daromad va xarajatlar ustidan nazorat o‘rnatishdan boshlanadi. Shaxs o‘z xarakteriga mos keladigan budjet modelini (50/30/20, Kakebo yoki Zero-Based) tanlab, intizom bilan unga amal qilishi lozim.
Krizislarga chidamlilik: Kamida 3–6 oylik majburiy xarajatlar summasiga teng bo‘lgan likvid xavfsizlik yostiqchasisiz investitsiya bosqichiga o‘tish yuqori moliyaviy risklarni keltirib chiqaradi.
Kapitalni inflyatsiyadan himoyalash: Oddiy jamg‘arish strategiyasi uzoq muddatda

purchasing power (xarid qobiliyati) yo‘qolishiga olib keladi. Murakkab foiz kuchidan foydalangan holda va diversifikatsiyalangan portfel (Aksiyalar, ETF, Obligatsiyalar, Ko‘chmas mulk) orqali uzoq muddatli investitsiyalarni amalga oshirish moliyaviy erkinlikning yagona kafolatidir.

Xulq-atvor nazorati: Moliyaviy muvaffaqiyat 80% psixologik intizom va 20% bilimlarga tayanadi. Impulsiv xarajatlar va hayot tarzining sun'iy qimmatlashishini nazorat qilish shaxsiy kapitallashuv tezligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Bodie, Z., Kane, A., & Marcus, A. J. (2021). Investments (12th ed.). McGraw-Hill Education.
2.Clason, G. S. (1926). The Richest Man in Babylon. Geo. S. Clason. Graham, B. (2006). The Intelligent Investor:
3. The Definitive Book on Value Investing (Revised ed.). Harper Business.
4.Housel, M. (2020). The Psychology of Money: Timeless lessons on wealth, greed, and happiness. Harriman House.
4.Kahneman, D. (2011). Thinking, Fast and Slow. Farrar, Straus and Giroux.
6.Kiyosaki, T. T. (1997). Rich Dad Poor Dad: What the Rich Teach Their Kids About Money That the Poor and Middle Class Do Not!. Warner Books.
7.Malkiel, B. G. (2019). A Random Walk Down Wall Street: The Time-Tested Strategy for Successful Investing (12th ed.). W. W. Norton & Company.
8.O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2023). Aholi va tadbirkorlik sub’yektlarining moliyaviy savodxonligini oshirish bo‘yicha konsepsiyasi va uslubiy qo‘llanmalari. Toshkent.